

Metaforarendszerek fordítása – sajtószövegek elemzése kognitív megközelítésből

Harsányi Ildikó

A tanulmányban egy francia újságcikket és fordítását hasonlítom össze a metaforák fordításának szempontjából. Elsősorban arra keresek választ, hogy a fordítási műveletek során milyen tendenciák érvényesülnek a metaforák célnyelvbe való átvitele közben; milyen stratégiákat alkalmaz a fordító, hogy a forrásnyelvi metaforák célnyelvi megfelelőit megtalálja az adott szemantikai és pragmatikai környezetben; törekszik-e erre egyáltalán; valamint ezeknek a tendenciáknak, esetleges változtatásoknak az okát próbálom meg kideríteni.

A vizsgálat elméleti hátteréül a kognitív metaforaelméletet tartom a legmegfelelőbbnek, mivel képes egzakt, jól körülírható módszertant adni a metaforaelemzéshez, lévén szinte az első olyan elmélet, mely kiemeli a metaforát a „stilisztikai dekoráció” kategóriájából és a nyelvi gondolkodás konstitutív elemévé teszi. Emellett sikerült viszonylag pontosan definiálnia is a metafora fogalmát.

Az elemzés folyamán olyan metaforikus nyelvi kifejezéseket vetek össze, melyek két nagyobb metaforarendszer fogalmi metaforái köré csoportosulnak. Ennek során elsősorban azt figyelem meg, hogy a nyelvi kifejezések mögött jelen levő fogalmi metafora mennyiben változik a célnyelvi szövegben, valamint azt vizsgálom, mennyiben módosul a szöveg egészének metaforizáltsági foka, ennek a változásnak mik az okai, és van-e valamilyen következménye a szöveg befogadhatóságát tekintve.

2. A fordítás és a metafora

2.1. A fordítástudomány és a metaforakutatás kapcsolata

A fordítástudományban a metaforák fordításának kutatása sokáig háttérbe szorult, hiszen maga a nyelvtudomány is sokáig a nyelvészeti gondolkodás perifériájára száműzte a *metafora* fogalmát. A hagyományos felfogás a metaforát mint jelenséget leginkább az irodalmi szövegekkel kapcsolja össze, ezért a metaforák fordításának vizsgálatát is elintézte azzal, hogy az az irodalomtudomány feladata, és a nyelvtudomány nem tud vele mit kezdeni. Az irodalmi fordításelméletek azonban többek között abban különböznek a nyelvészeti megközelítéstől, hogy erősen normatív, preskriptív megközelítés jellemzi őket, tehát megadják, hogyan „kell” fordítani, mi a „jó” fordítás.

Minthogy azonban a metafora is nyelvi jelenség, azt kivenni a nyelvi vizsgálódás halmazából a probléma egyszerű szőnyeg alá söprését jelentené. Még a frissen kialakult fordítástudomány is, mely azt vetette – jogosan – az addigi

fordításkutatás szemére, hogy az a műfordításelemzésre korlátozódott, most mintha átesett volna a ló másik oldalára: a műfordítások vizsgálata kikerült a nyelvészeti elemzésekből, mondván, hogy ez az irodalomtudomány feladata, a nyelvtudományos módszerek erre nem elegendők.

Ezt az elgondolást megint azzal a gondolattal lehetne cáfolni, hogy a szépirodalmi alkotások szintén nyelvi tevékenység eredményei (melyekben a jakobsoni esztétikai funkció az elsődleges). Mivel azonban a metafora fogalmát a műfordításkutatással kötötték össze, így annak vizsgálata is kiszorult a nyelvészet egészéből, legalábbis periferikussá, a stilisztika határterületévé vált (vö. Tabakowska 1993: 66).

A metaforák fordításának deskriptív leírását az elsők között Gideon Toury kísérelte meg (1995: 81-84), aki éles kritikával illette a metaforafordításról való normatív gondolkodást, és helyette egy tisztán leíró modellt vázolt fel. Toury szerint a metafora fordításának a forrásnyelvből kiindulva hagyományosan három módja lehetséges:

1. fordítás „ugyanazzal” a metaforával (azaz a fordító szó szerint lefordítja az adott kifejezést; ebből a célnyelvben nyilván csak akkor lesz működő, ekvivalens szöveg, ha az adott metaforikus kifejezés ott is létezik);
2. fordítás más metaforával (az adott metafora helyettesítése másik célnyelvi megfelelővel);
3. fordítás nem-metaforikus kifejezéssel (ha a célnyelvből az adott metafora hiányzik vagy valamilyen más, pl. stilisztikai okokból nehézkes lenne a megmagyarázás, körülírás).

Ezekon kívül Toury felvet egy negyedik lehetőséget is:

4. a metafora teljes kihagyása (többen ezt azzal utasítják vissza, hogy a forrásszövegben bennlévő kifejezést „nincs joga” kihagyni a fordítónak).

Sőt ha a célnyelvi szöveget a forrásszöveggel egyenrangúnak tekintjük (mint ahogy azt Toury szorgalmazta, és azóta egyre inkább így történik), még két lehetőség áll fenn:

5. nem-metaforikus kifejezés metaforaként való fordítása;
6. metafora betoldása olyan helyen, ahol semmi nem szerepelt az adott kifejezés helyett.

A metafora fordításának problematikájához még az is hozzájárult, hogy összefüggésben áll a sokáig központi szerepet betöltő ekvivalencia fogalmával. Az ekvivalencia két szöveg egyenértékűségét jelenti a fordításkutatásban, de mi-benlétét meghatározni már a kezdetektől fogva nehéznek bizonyult. Az újabb kutatásokban már háttérbe is szorul ez a megközelítés. Úgy gondolom, hogy a metaforafordítást illetően az egyenértékűség fogalma még problematikusabb, így elemzésében nem fogok élni ennek a szempontnak a működtetésével.

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a metaforakutatás és az összehasonlító metaforaelemzések gyakran kontrasztív nyelvészeti alapokon nyugszanak, azaz az egyes nyelvi rendszereket vetik egybe. Ezzel szemben a fordítástudományi megközelítés konkrét szövegeket hasonlít össze, és arra kíváncsi, hogy

a fordító egy adott helyzetben milyen megoldást választott, miért éppen azt a megoldást választotta (Klaudy 1999a: 23). Ez főleg akkor érdekes, mikor az adott megoldás nem esik egybe a két nyelvben egyébként meglévő és a rendszerben ekvivalens elemekkel.

Ebből kiindulva érthető, hogy a fordítástudományi elemzés inkább a különbségekkel, nem pedig az egybeesésekkel foglalkozik. Jelen dolgozatban is azokat a példákat vizsgálom részletesen, ahol valamilyen okból kifolyólag nem egyértelmű a két szöveg közötti összefüggés, vagy pedig valamilyen fontos fordításbeli vagy a műfajt érintő probléma kerül a felszínre.

Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy míg a nyelvi rendszerek kontrasztív összevetése folyamán a két (vagy több) nyelv egyenrangúként szerepel, addig a fordítás folyamatában – bár néhány újabb elmélet ezt cáfolni igyekszik – a célnyelvi szöveg csak a forrásnyelvi függvényében létezik, nem jött volna létre, ha az a másik nincsen. Ezt a befolyást és a két szöveg közti interferenciát már több kutatás bizonyította, pl. adott nyelven eredeti és fordított szövegek egybevetésével (innen ered pl. a kvázihelyesség elmélete) (Klaudy 1999a:161). Talán érdemes lenne a metaforák szempontjából is végezni ilyen irányú kutatásokat, arra irányítva a figyelmet, hogy adott nyelvű szöveg metaforastruktúráját mennyiben befolyásolja (ha egyébként a téma és a műfaj ugyanaz), hogy eredeti vagy fordított szövegről van szó.

Érdemes még szót ejteni arról a különbségről kontrasztív nyelvészeti és fordításelméleti összevetés között, miszerint az előbbieket gyakran izolált nyelvi egységekkel (szószerkezetekkel, mondatokkal) dolgoznak, míg egy fordítónak mindig egy teljes, összefüggő szöveggel kell szembenéznie, melyben a kontextus és egyéb szövegnyelvészeti tényezők nagyban befolyásolják döntéseit. Ebből kifolyólag a fordítástudomány is mindig konkrét szövegeket, egyedi megvalósulásokat vizsgál, és ezek segítségével próbál rájönni rendszerszerű összefüggésekre, általános tendenciákra.

2.2. A metafora a kognitív nyelvészetben

A kognitív nyelvészeti megközelítés, mint az összes kognitív tudomány, abból indul ki, hogy a nyelv struktúrája valamiképpen az emberi kognitív, megismerő, megértési folyamatokat képezi le, a nyelvi kutatásoknak ezért magából a nyelvhasználatból és empirikus adatokból kell kiindulnia (Tabakowska 1993: 21-22). A mindennapi nyelvhasználatnak pedig az ún. „figuratív” nyelv is része, ezért a metaforakutatásnak is helyet kell kapnia a nyelvészeti vizsgálódások körében.

A hagyományos metaforaelméletek körülbelül úgy kezelik a metaforát, mint ahogy a mindennapokban gondolkodunk róla, és ahogy az iskolában is tanítják: irodalmi-stilisztikai szakkifejezésnek tartják. Ennek megfelelően úgy gondolhatnánk, hogy elsősorban irodalmi művekben találkozhatunk vele, funkciója pedig valamiféle dekoráció, a nyelvben meglévő érdekes, de nem szükséges díszítés.

A kognitív nyelvészeti kutatások, elsősorban Lakoff és Johnson munkája (*Metaphors We Live By* 1980) azonban kimutatták, hogy a metaforák nem

is elsősorban a nyelv, hanem az emberi gondolkodás építőelemei, mégpedig alapvető elemei. Általuk vagyunk képesek a közvetlen tapasztalatainkat rendszerezni, elvont gondolatrendszereket felépíteni, vagyis a metaforák irányítják nemcsak a beszédünket, de absztrakciós tevékenységünket is. Metaforák segítségével konceptualizáljuk a minket körülvevő világot, így fogalmi metaforáink alapvetően befolyásolják azt, ahogyan környezetünket látjuk. A metafora tehát nem a nyelvi szabályok megszegése többé, hanem minden gondolati, így nyelvi tevékenység alapja (Tabakowska 1993: 66).

Antropológiai és szociolingvisztikai kutatások is bizonyították, hogy az emberi gondolkodás alapvetően képi, metaforikus természetű, mivel az elvontabb fogalmakat, folyamatokat így vagyunk képesek megérteni, azaz a metaforikus leképezés az absztrakciós folyamat alapvető módszere. Mint ilyen, univerzális, azaz minden nyelv ezen alapul (és természetesen nemcsak az irodalomban, hanem a nyelv minden változatában és műfajában).

Az ún. elsődleges metaforák (Kövecses 2007:3-4), melyek a közvetlen fizikai tapasztalatainkból származnak, olyan alapvető, elvont fogalmakat segítenek konceptualizálni, mint pl. az idő vagy az érzelmek; ez azonban automatikusan, nem pedig tudatosan történik. Az eddigi kutatások szerint ezek minden nyelvben ugyanúgy jelen vannak és ugyanúgy működnek, tehát univerzálisnak mondhatók. Az elsődleges metaforákból egész rendszerek, ún. komplex metaforák jönnek létre, melyek elemei és kapcsolódási módjai azonban már nyelvenként eltérők lehetnek, így az univerzális tapasztalatainkból kultúráspecifikus fogalmi metaforák születhetnek.

Az elsődleges metaforákból létrejövő fogalmi metaforák legtöbbször tehát már kultúrafüggő, azaz nem mondható teljesen univerzálisnak. Az adott absztrakt fogalom mint céltartomány (pl. élet) és a forrástartományt szolgáló metaforikus kép (pl. utazás) között lezajló konceptuális kapcsolatról, leképezésről van szó, mely kultúránként eltérő lehet.

A különböző fogalmi metaforák az egyes nyelvekben metaforikus nyelvi kifejezésekben testesülnek meg, egy fogalmi metaforához több nyelvi kifejezés is kapcsolódhat. Két kognitív terület, a forrás- és a céltartomány egymásra való leképezése az alapja. Míg azonban a fogalmi metaforák nagy hasonlóságot mutathatnak a nyelvek között (legalábbis kultúrákon belül), a különböző nyelvi kifejezések még azonos fogalmi metafora esetében is nagyon eltérőek lehetnek.

Fontos megjegyezni, hogy a fogalmi metaforák és a felszíni metaforikus nyelvi kifejezések elkülönítése azért fontos a fordítások vizsgálatának szempontjából, mert így tulajdonképpen áthelyeződik az empirikus vizsgálat súlypontja: nyilvánvalóvá válik, hogy a metaforák fordításának során nem a felszíni jelentések ekvivalens megfeleltetése a fontos, hiszen nem az hordozza a tulajdonképpeni jelentést, hanem a mögötte rejlő fogalmi metafora, még akkor is, ha ez egymástól eltérő nyelvi kifejezések segítségével történik.

A kognitív nyelvészeti megközelítés, mely elsősorban „mindennapi metaforáinkkal” foglalkozik, arra irányította a figyelmet, hogy a metaforák fordítása nemcsak, sőt nem elsősorban a szépirodalmi művek egyedi, különleges, „művészi” metaforái esetében problematikus, hanem a más szövegműfajokban

előforduló, az adott nyelvi kultúrába mélyen beágyazódott konvencionális kifejezések esetében is. Éppen azért, mert szinte már fel sem tűnik metafora-mivoltuk, csak akkor, mikor azzal a problémával szembesül a fordító, hogy az adott fogalmi metaforának nincs teljesen ekvivalens nyelvi kifejezése a két nyelvben, talán maga az adott fogalmi metafora egésze hiányzik a célnyelvből, így az esetleg szó szerint lefordított kifejezés szemantikailag vagy pragmatikailag értelmezhetetlen, hiszen a metaforahasználat erősen kultúrafüggő.

A fordítástudomány és a kognitív nyelvészet közös vonása, hogy nemcsak az eredményt tartják érdekesnek, hanem mindkét tudományág a folyamatot is vizsgálja. A kognitív metaforaelmélet a különböző fogalmi metaforák, metaforarendszerek létrejöttét és működését az emberi gondolkodás értelmező folyamata közben vizsgálja, a fordítástudomány pedig ezeknek az elemeknek az átvitelét egy másik nyelvbe, melynek során a fordító döntéseket hoz, választások elé kerül, közben pedig benne is lejátszódnak ugyanazok a kognitív folyamatok, mint egyazon nyelvi közegen belül, csak ezt az értelmezői folyamatot a másik irányba is meg kell tennie. Egyfelől tehát értelmeznie kell a forrásnyelvi szöveget, majd ezt az általa megalkotott interpretációt a célnyelv eszközei segítségével újraalkotni. Ez a kognitív funkció tehát nemcsak kettős irányú lesz: értelmezői és szövegalkotói, de egy egészen más kódrendszeren, nyelvi és kulturális közegen belül fog működni. A fordítói kognitív folyamatok vizsgálata tehát nagyban hozzájárulhat mindkét tudományág kutatásaihoz.

Összefoglalva tehát a kognitív metaforaelmélet főbb fogalmai (Kövecses 2007: 5): forrástartomány, céltartomány, tapasztalati alap, metaforikus nyelvi kifejezés, leképezés, kiterjesztés, fogalmi metafora. Elemzésem során ezekkel a fogalmakkal fogok dolgozni.

2. 3. Műfaji megközelítés

A sajtónyelv erősen metaforizált, bár (leszámítva a már szinte szépirodalmi stílusú publicisztikát) ezek a metaforák jórészt klisék, közhelyek, „átlátszó” kifejezések, azaz olyan konvencionális, mindennapi metaforák, melyeket már nem is látunk annak. Ez elmondható mindkét dolgozatomban szereplő nyelv sajtónyelvi stílusáról, bár a nyelvi és kognitív különbségek mellett valószínűleg a más-más publicisztikai, sajtótörténeti és stilisztikai hagyományok is közrejátszanak az esetleges eltérésekben.

A fordításkutatás szövegtípusok szerinti megközelítése, melyet a bühleri modell alapján Reiss állított fel (ld. Klaudy 1999a: 58-59), a sajtószövegeket (kivéve a már-már irodalminak számító esszéket) a tartalomközpontú szövegtípusba sorolja. Ezek a szövegek elsősorban információt adnak át, a fordító feladata tehát ennek visszaadása, „mégpedig a célnyelv megszokványosabb eszközeivel, hogy semmi se terelje el az olvasó figyelmét a tartalomról”. Ez a megállapítás fontos lehet a metaforafordítás szempontjából is, hiszen egy szöveg metaforizáltsága befolyásolhatja befogadását is. Ez a fordítói alapállás (amit lehet, hogy sokan látenszen szabályként is értelmeznek), hozzájárulhat ahhoz a jelenséghez, melynek bekövetkezését feltételezem hipotézisemben.

3. A vizsgálat módszere

3.1. A szövegek bemutatása

Az elemzés forrásaként egy népszerű francia napilap, a *Le Monde* periodikus mellékletének, a *Diplomatique*-nak egy politikai tárgyú cikkét választottam ki (*Un fédéralisme belge en perpétuel chantier*) és hasonlítottam össze magyar fordításával, mely az említett melléklet magyar nyelvű kiadásában jelent meg. A magyar nyelvű cikk a címlapon *A belga föderalizmus kérdőjelei* címen szerepel, a kiadvány belsejében pedig: *Meddig tartható egyben a gazdag Flandria és a kínuló Vallónia?* címmel folytatódik.

A cikk témája Belgium belpolitikai helyzete a legutóbbi időkben: a kormányalakítási nehézségek és az ezek mögött húzódó nyelvi-politikai megosztottság okai. A szöveg műfaja tehát tényfeltáró-elemző publicisztika, stílusa tárgyilagos, de nem száraz, jól érthető a nem szakértő olvasók számára is.

A cikk fordításáról el lehet mondani, hogy „jó”, azaz az átadni kívánt információ a magyar szövegben is maradéktalanul megjelenik, nagyobb fordítói félreértelmezésekről, hibákról nem lehet beszélni, és a szöveg stílusa sem hagy kívánnivalót maga után. Még az úgynevezett „kvázihelyesség” jelensége sem érezhető feltűnően, tehát az olvasó nem érzi úgy lépten-nyomon, hogy nincs ugyan nyelvtani-szemantikai gond a szöveggel, de érezhetően fordítás, amit a kezében tart.

Ha viszont nem globálisan, hanem a szöveg kisebb egységeiben vizsgálódunk, már több különbség is feltűnik. Természetesen ezek sem „hibák”, hiszen az eltérések nagy része kötelező vagy automatikus átváltás eredményeként jön létre, melyeket a két nyelv különböző grammatikai-szemantikai szerkezete kíván meg.

A metaforák terén azonban ennél bonyolultabb a helyzet. A cikkben a témából adódóan központi fogalom az állam mint szervezet, a politikai események mint harcok egymásutánja. Ezeket az elvont rendszereket az emberi gondolkodás a kognitív tevékenység folyamán metaforák segítségével érti meg oly módon, hogy a forrástartomány jelentéstartalmát leképezi a céltartományra is.

A cikkben az első olvasatra is feltűnő metaforák többsége ezeken a fogalmi tartományokon belül mozog (AZ ÁLLAM MINT EMBERI TEST, A POLITIKA MINT HÁBORÚ). Ezeket könnyű azonosítani, megérteni (hiszen a mi kultúr körünkben elterjedt és régóta használt képekről van szó), és éppen ezért lefordítani is. A fordító azonban néha mégsem él ezzel a lehetőséggel.

Nehezebb ott az elemzés, ahol már felismerni sem könnyű a metaforát, hiszen annyira beépült a gondolkodásunkba, hogy fel sem tűnik a képi megjelenítés. Néha ezért nehéz eldönteni, hogy egyáltalán metaforáról van-e szó, pl. az időbeni események térbeliként való értelmezése során.

A metaforák fordítása természetesen a legritkább esetben lehet szó szerinti, hiszen elég gyakran előfordul, hogy egy adott metaforikus nyelvi kifejezésnek nincs célnyelvi megfelelője. A legrosszabb ilyenkor, amit egy fordító tehet, a szó szerinti tartalom átvitele, hiszen az vagy csak nehezen értelmezhető, vagy teljesen mást jelent, mint az eredetiben, de a legtöbbször nem is lehet értelmezni.

Természetesen e dolgozat keretei nem teszik lehetővé (és szükségtelennek is tűnik), hogy a cikk összes metaforikus kifejezését elemezzem. Igyekszem ugyanakkor az általam fontosnak, érdekesnek vagy gyakorinak tartott jelenségeket bemutatni, bizonyos tendenciákat felfedezni, valamint az alább leírt hipotézisemet igazolni vagy cáfolni.

A magyar és a francia nyelv nagyon távol áll egymástól tipológiailag, a két kultúra viszont relatíve közelinek mondható, ezért egyértelműnek tűnik, hogy a metaforafordítás nem elsősorban nyelvi rendszerbeli, hanem inkább nyelvhasználati és kulturális azonosságokon és különbségeken alapszik. Ha valamilyen specifikus, országra, régióra jellemző témáról lenne szó, valószínűleg a kulturális különbségeken lenne a hangsúly, és talán ez befolyásolná ilyen irányba a metaforák átvitelét is. A jelen cikk témája, a parlamenti politika és az állam-szervezet viszont mindkét kultúrában közel azonos fogalmakon nyugszik, hiszen az európai történelemnek része mindkettő, így azonos fogalmi metaforák jöhettek létre.

3.2. Az elemzés szempontjai

Az elemzést Kövecses *Metaphor in Culture* (2007) c. összefoglaló munkája alapján végzem, melyben az összehasonlító metaforaelemzéshez négy szempontot ajánl (2007:133):

1. a két szóalak (nyelvtani) egyezése vagy különbsége,
2. a szó szerinti jelentések egyezése vagy különbsége,
3. a figuratív (átvitt értelmű) jelentések egyezése vagy különbsége,
4. a fogalmi metafora egyezése vagy különbsége.

A példák összevetése során tehát alkalom nyílik feltárni az adott metaforának és fordításának felszíni szerkezetét mind grammatikai, mind szemantikai szempontból, de ami még ennél is fontosabb, lehetőség lesz nyomon követni azoknak a kognitív folyamatoknak egy részét, melyek a fordítóban a forrásnyelvi szöveg interpretálása és a célnyelvi szöveg létrehozása közben lezajlanak, és amelyek az adott fogalmi metaforák átviteléből, megváltoztatásából vagy kihagyásából nagyjából kikövetkeztethetők.

Hozzá kell azonban tennem, hogy a fenti könyvben elemzett példák legtöbbje kontrasztív nyelvészeti, nem pedig fordítástudományi megközelítésen alapul, hiszen a két nyelvi rendszert és elemeiket hasonlítja össze önálló, önmagukban álló nyelvi kifejezések segítségével, melyek nem egymás közvetlen fordításai, hanem rendszerbeli megfelelői.

Az én elemzésem annyiban fog eltérni ettől, hogy két nyelvi rendszer aktuális megvalósulását vizsgálom, ami pedig valószínűleg más eredményre vezet majd, mintha a két nyelv metaforarendszerének vizsgálatát önmagában vagy rendszerszerűen összehasonlítva végezném. Ennek az eltérésnek több oka is lehet, a szövegkörnyezettől kezdve műfaji és stilisztikai megfontolásokon keresztül egészen a fordító személyes preferenciáig. Vizsgálatom célja így tehát nem általános megállapítások megfogalmazása a francia és a magyar nyelv metafo-

rarendszerével kapcsolatban, hanem a konkrét szöveg fordítása közben végrehajtott változtatások deskriptív leírása és ezek okainak feltárása.

3.3. A vizsgálat tárgya: a metaforarendszerek

Egy fogalmi metaforának számtalan felszíni, nyelvi metaforikus kifejezése létezhet, de a fogalmi metaforák között is vannak összefüggések, maguk is rendszerbe szerveződnek (Kövecses 2005: 129). A kognitív nyelvészeti kutatások eddig két nagy metaforarendszert vázoltak fel, A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA és az ESEMÉNYSTRUKTÚRA rendszereket. Az előbbi a tárgyak, entitások, az utóbbi az események, viszonyok konceptualizálásának folyamatában működik közre. A két nagy rendszer kialakulása kapcsolatban állhat a főnév és az ige nyelvi univerzáléjának hipotézisével, mely már régóta tárgya a nyelvészeti kutatásoknak (ld. Mounin 1963). Ez a két nyelvtani kategória (vagy valami ezekhez hasonló) ugyanis minden nyelvben megtalálható, így a gondolkodás és ennek nyelvi kifejezése közti kapcsolat ebben az univerzáléban is bizonyítást nyerhet.

Kövecses szerint A NAGY LÁNCA-metaforarendszer egyik alrendszere az ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK-metafora, mely olyan rendszerek működését, fejlődését, állapotát ábrázolja és segíti érthetőbbé tenni képi megjelenítés segítségével, mint pl. elme, gazdaság, társadalom stb. (Kövecses 2005: 134).

A másik nagy metaforarendszer az ESEMÉNYSTRUKTÚRA-metafora, mely az események szerkezetét jeleníti meg, és már Lakoff is említést tett róla. A rendszer lényege az, hogy az absztrakt változásokat elképzelhető mozgásokként, ennek módjait pedig útvonalakként konceptualizálja. Nagyon sok ezzel a rendszerrel kapcsolatos fogalmi metaforánk létezik (pl. AZ ÉLET UTAZÁS).

Mivel a cikk egy absztrakt rendszerben végbemenő komplex folyamatot dolgoz fel, két nagy metaforarendszer, a KOMPLEX RENDSZEREK és az ESEMÉNYSTRUKTÚRA ismerhető fel benne különböző kiterjesztéseivel és nyelvi kifejezéseivel. Ennek a két rendszernek az átvitelét vizsgálom meg részletesen az alábbi példákon keresztül. Természetesen a két nagy rendszer között vannak átfedések, és gyakran nem egyszerű felismerni egy-egy metaforikus nyelvi kifejezésben a mögötte rejlő fogalmi metaforát, mert annyira automatikusan használjuk legtöbbször.

4. A hipotézis

A két nyelv kulturális háttere, bár természetesen mutat különbségeket, az elemzett szöveg témájának szempontjából hasonlít egymáshoz. Ezért abból indulok ki, hogy a forrásnyelvi metaforák nagy részét sikerül szó szerinti jelentésben átvinni a célnyelvi szövegbe, de ahol erre nincs lehetőség, még ott is egyezik a különböző nyelvi metaforikus kifejezések alapját képező fogalmi metafora. Az esetleges különbségek alapja inkább a sajtóműfaj eltérő hagyományai lehetnek, bár ezt az eltérést sem tételezem fel számottevőnek.

Fordításméleti szempontból fontosabb előfeltevésem az ún. explicitációs hipotézisből (ld. Klaudy 1999b:82) indul ki, melynek alapfeltevése, hogy a for-

dítás során a célnyelvi szöveg grammatikailag mindig kifejtettebb, mint a forrásnyelvi. Ehhez azonban általában csatlakozik egy ellentétes tendencia: a szöveg lexikai síkon inkább egyfajta generalizációt, „szürkület” mutat. Ennek nyilvánvaló magyarázata, hogy a fordítás során a fordító hajlamosabb mindig az általánosabb értelmű, konvencionálisabb kifejezést választani, ha egy forrásnyelvi kifejezésnek több ekvivalens alternatívája is felmerül (Levó 1965:78-79).

Azt feltételezem, hogy ez nincs másképp a metaforák esetében sem: ha a fordító a forrásnyelvben szokatlan, esetleg újszerű metaforával találkozik, hajlamosabb inkább konvencionálisabb terminust választani helyette, vagy éppen kihagyni az egészet, és egy nem-metaforikus szövegelemmel helyettesíteni (ld. Toury 3. és 4. pontja). Levó szerint ennek az lehet az oka, hogy a gyakrabban használt kifejezések jutnak előbb az eszébe. A metaforák fordításának során a fordító valószínűleg nem is tartja fontosnak, hogy egy adott kifejezés a célnyelvben is metaforikus legyen, hiszen esetünkben a tartalom átadása a fő cél.

A metaforák bizonyos része tehát feltételezésem szerint eltűnik vagy egyszerűsödik, főleg azok, melyek a célnyelvi szövegben „ügyetlenek” tűnnének, mert nem olyan gyakori a használatuk, mint a forrásnyelvben.

5. Az elemzés

5. 1. Komplex rendszerek

A cikk olyan absztrakt fogalmakkal dolgozik, melyek nem a közvetlen fizikai valóság részei, csak fogalmilag léteznek. Így ahhoz, hogy megértsük és el tudjuk képzelni őket, elengedhetetlen, hogy metaforák segítségével konceptualizáljuk őket. A következő példák a legjellemzőbb eseteket világítják meg.

- (1) ...tandis que d'autres **mécanismes** empêchent qu'une réforme institutionnelle soit votée...
... miközben a **szabályok** meggátolják, hogy egy intézményi reformot [...] elfogadjanak.

Az eredeti szövegben mechanizmusokról van szó mint komplex rendszerek gépként való megjelenéséről (a szöveg a belga szövetségi választási rendszer szabályait taglalja). Egy ilyen elvont, szabályokból álló, de általában jól, gördülékenyen és automatikusan működő rendszert gyakran képzelünk el AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK GÉPEK-metafora segítségével (Kövecses 2005: 140). Jóllehet a metafora fiatalabb, mint például az emberi testtel való azonosítás képe, a modern kor embere számára természetes a bonyolult, számára átláthatatlanul, de mégis jól működő dolgok gépezetként való felfogása. A forrástartományban szereplő gépezet általában valamilyen mechanikusan működő szerkezet képe, mint ahogy a forrásnyelvi példában is megjelenik (pl. egy mechanikus óra fogaskerekei). Napjainkban már egyre inkább terjed a számítógép képe forrástartományként való használata.

A fordításban azonban a metaforikus kifejezés eltűnik, a *szabályok* kifejezés marad absztraktabb szinten, az eredetihez inkább metonimikusan kapcsolódik

(a fogalmi metafora forrástartományában szereplő gépezet bizonyos szabályok szerint működik). Az átvitt jelentés így megmarad, de a többi aspektus nem egyezik, a kifejezés mögül teljesen eltűnik az említett fogalmi metafora (–, –, +, –). Ebben a példában tehát tetten érhető bizonyos általánosítási törekvés, hiszen a szemantikai tartalom megmarad, csak a nyelvi kifejezés válik egyszerűbbé, absztraktabbá (a mondat állítmánya őriz ugyanakkor némi metaforikus képi jelleget, de ez már annyira konvencionálizált, hogy az olvasó számára alig érzékelhető).

- (2) Car **le centre de gravité** politique diverge: il **se situe** à droite en Flandre et au centre gauche en Wallonie.

Merthogy ma már különbözik a politikai **paletta**: Flandriában jelenleg a jobboldalon, Vallóniában viszont a balközépen van **a súlypont**.

A fenti metafora fordítása során érdekes kontamináció jött létre. Az eredetiben még 'súlypont'-ról van szó, ami nem tekinthető konvencionális metaforikus kifejezésnek, hiszen egy absztrakt rendszert, a politikai pártok szerveződését valamilyen nagy tömegű tárgyhoz hasonlítja. Mivel a forrástartomány jelentésfókuszában a rendszer súlya, stabilitása helyezkedik el, talán AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK ÉPÜLETEK-metaforához áll a legközelebb. A céltartomány elemei (a domináns politikai erők) így valamilyen súlyos, nagy tömegű objektumként képeződnek le, melyek a középpontban állnak, így a kifejezés kapcsolódik A JELENTŐS KÖZÉPEN ÁLL-fogalmi metaforához is, mely tulajdonképpen sokkal elsődlegesebb, mint akár az épülettel való azonosítás. A mondat második felében már csak egy anaforikus személyes névmás utal erre a metaforikus nyelvi kifejezésre (*il*) és azt állítja, hogy 'található valahol'.

A fordító viszont *politikai palettává* alakította a francia metaforát, talán éppen azért, mert kevésbé érezte konvencionálizáltnak, és helyette egy már-már sajtóközhelynek számító kifejezést alkalmazott, tulajdonképpen indokoltan, hiszen ez egy nagyon elterjedt, széleskörűen használatos metaforikus kifejezés, míg a másik nem annyira tűnt volna természetesnek, bár a jelentését mindenki értette volna. Csakhogy a két nyelvi kifejezés mögött más-más fogalmi metafora húzódik, a magyar kifejezés nem a hierarchikus elrendeződést, hanem a sokféleséget állítja a fókuszba, így a mondat szemantikailag is eltolódik. A vizsgált négy szempont egyike szerint sincs tehát azonosság a két kifejezés között.

A mondat második felében viszont folytatódik a metafora kifejtése: az eredetiben csak a névmással utalnak rá vissza, a magyarban viszont megjelenik az eredeti *súlypont*. Önmagában ez is érthető a magyar olvasók számára, de a mondat első felével együtt már némileg zavarónak tűnhet, hogy két fogalmi metafora kifejezései keveredtek össze egy állításon belül.

- (3) ... on parle bien le français dans certain **cercles** en Flandre...
... bizonyos flandriai **körök** jól beszéltek franciául...

Ez a két mondat viszont azt példázza, hogy bizonyos metaforikus kifejezések teljesen azonos módon működnek a két nyelvben. A két metafora között csak

a szóalakban van különbség, az eredetiben 'bizonyos körökben' beszéltek jól franciául. A magyar kifejezés így tulajdonképpen metonimikussá válik, de lényegében megmarad ugyanannak a képi kifejezésnek. A többi szempont szerint tehát azonosnak tekinthető a két metafora (–, +, +, +).

- (4) ... des résistances **au sein du monde** patronal
 ... a munkaadói **oldal** is ellenérzéseit fogalmazza meg...
 ... **au sein des** députés francophones comme **au sein des** députés flamands...
 ... a vallón és a flamand képviselők **részéről** egyaránt...

Mindkét fenti esetben az *au sein de*, vagyis a 'valaminek a keblében' metaforáról van szó a francia eredetiben, mely AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZER EMBERI TEST-metaforának egyik metaforikus nyelvi kifejezése. Ez a fogalmi metafora szinte a legrégebbinek és a legelterjedtebbnek tekinthető azok közül, melyeket az absztrakt rendszerek konceptualizálása folyamán alkalmazunk, többszörös jelentésfókusz alakult ki, esetünkben AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZER SZERKEZETE AZ EMBERI TEST FIZIKAI SZERKEZETE-almetaforáról beszélhetünk, mely a rendszerek struktúráját azonosítja a számunkra könnyebben elképzelhető fizikai felépítéssel. Jelen esetben a rendszer belsejéről van szó mint arról a helyről, ahol a döntések születnek.

A fordítás során mindkét esetben egy kevésbé képszerű, absztraktabb nyelvi kifejezés került a metaforák helyére, mindkettő inkább az irányultság oldaláról teszi vizuálisan felfoghatóbbá a kifejezést. A szempontok egyike sem érvényesül tehát, hiszen nemcsak a metafora nyelvi kifejezése tér el, hanem a szemantikai tartalom és a fogalmi-kognitív sík sem fedti teljesen egymást a két esetben (–, –, –, –). Ennek oka valószínűleg stilisztikai, hiszen magyarul a *keblében* kifejezés túlságosan régiesnek, egy ilyen szövegben idegennek tűnik.

- (5) ... cette analyse est **au coeur des** revendications actuelles.
 ...ez az értékelés áll a jelenlegi követelések **középpontjában**.

Ebben az esetben szintén AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK EMBERI TEST-metaforáról van szó, hiszen az eredetiben a 'szívében' kifejezés szerepel, melyet a fordításban felvált egy szintén metaforikus, de jóval kevésbé képszerűbb elem. Az ok itt szintén stilisztikai lehet: a fordító esetleg túl irodalmiasnak érezte a metaforát, nem tartotta szükségesnek a jelenlétét.

A kifejezés ugyanakkor metaforikus maradt, hiszen a már említett A JELENTŐS KÖZÉPEN ÁLL-metaforáról van szó, mely jóval kevésbé látványos, mint a szív képe, és sokkal konvencionálisabb is, de lényegében ugyanaz a figuratív jelentése (és metonimikusan kapcsolódik is az eredeti kifejezéshez). Bizonyos szinten tehát generalizálódik a szöveg, a figuratív jelentés ugyanaz, a fogalmi metafora azonban csak egy bizonyos, elsődlegesebb szinten azonos (–, –, +, –).

4. 2. Eseménystruktúra

Ezt a metaforarendszert tulajdonképpen nem lehet elkülöníteni az előbbi-től, hiszen az abban leírt absztrakt entitásokkal végbemenő eseménysorokat konceptualizálja. Így az alábbi példákban gyakran egyszerre mindkét nagy rendszer megjelenik és együtt működik.

(6) ... la formation du gouvernement **est freinée** par les désaccords sur une nouvelle modification des institutions.

... a kormányalakítást **fékezi** az új intézményi reformokról való egyet nem értés.

Ebben az esetben, bár a szóalak különbözik, hiszen az eredetiben passzív alak a magyarban aktív lesz (és így a mondat egészében más mondatrészi szerepet töltenek be a megfelelő szavak), mind a szó szerinti, mind pedig a figuratív jelentés megegyezik, és a kifejezés alapjául szolgáló fogalmi metafora is azonos a két mondatban (-, +, +, +).

A kérdéses metaforikus kifejezés az egyik nagy metaforarendszernek, az ESEMÉNYSTRUKTÚRA-metaforának az egyik fogalmi metaforája. Ezek a fogalmi metaforák eseménysorokat segítenek konceptualizálni (Kövecses 2005: 141), jelen esetben A VÁLTOZÁS MOZGÁS-metafora által. Megfigyelhető ugyanakkor az is, hogy ezek a nagy metaforarendszerek kapcsolatban állnak egymással, hiszen absztrakt rendszerekről és a velük történő eseményekről van szó. A fenti mondatokban AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK GÉPEK-metafora képezi az eseménymetafora alapját is. Az állam céltartománya járműként van megjelenítve, az olyan folyamatok tehát, melyek a lassulás elsődleges metaforájával állnak kapcsolatban, fékezésként konceptualizálódnak. Elvont folyamatok jelennek meg tehát (egyet nem értés a reformokról), mint valami fékezőerő, mely a járművet lelassítja.

A fordító a szóalaktól eltekintve szó szerint átvette a kifejezést, így az minden síkon megmaradt a célnyelvi szövegben.

(7) ... qui **pèsent sur** le statut de Bruxelles.

... melyek **súlyosan érintik** Brüsszel jogállását.

Ebben az esetben A NEHÉZSÉGEK AKADÁLYOK-almetaforáról van szó. A céltartomány egy hosszú összetett mondat elején helyezkedik el (bizonyos folyamatok következményei), ebben a formában meglehetősen elvontnak hangzik, de ha súlyos teherként jelenik meg, akkor sokkal könnyebb a folyamat megértése is.

Itt azonban már nemcsak a szóalak, hanem a szó szerinti jelentés is különbözik. Míg az eredetiben 'Brüsszel jogállására nehezednek', addig a magyarban csak érintésről, bár súlyos érintésről van szó, egy más irányú mozgásról vagy állapotról. A magyar kifejezésről ismét el lehet mondani, hogy jóval konvencionalizáltabb, a sajtónyelvben gyakran használt fordulat, ami egyébként ugyanúgy vonatkozik a francia metaforára is a maga környezetében (tel-

jesen köznapi metaforikus kifejezésről van szó), a két nyelvben azonban nem ugyanazt a státuszt tölti be a két kifejezés. Így a fordító azt tette, amit ilyenkor a legcélszerűbb: nem magát a kifejezést, hanem annak funkcionális megfelelőjét fordította le, amelyet hasonló helyzetben hasonló gyakorisággal használnak, és természetesen ugyanannak a fogalmi metaforának a nyelvi kifejezése. Az átvitt értelmük tehát megegyezik, és a mögöttük rejlő fogalmi metafora is (–, –, +, +).

- (8) Le combat du mouvement flamand, qui **démarre** dès 1840, aura dès lors un **double moteur**...

Így hát az 1840-ben **létrejött** Flamand Mozgalomnak **kettős célja** lett...

Ez a példa szintén AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK GÉPEK-metaforához kapcsolódik, az ezzel kapcsolatos eseményeket konceptualizálja A HALADÁS MOZGÁS fogalmi metafora egyik kiterjesztésének segítségével. A *démarrer* jelentése 'elindít, elindul', és elsősorban járművekre vonatkozik. Jelen esetben ez a kép egy mozgalomra mint céltartományra van leképezve, melynek megalakulása egy jármű elindulásaként jelenik meg. Így logikusan továbbvezetve mondhatja azt a cikk szerzője a mondat második felében, hogy 'kettős motorja van', folytatván a jármű forrástartományán alapuló leképezést.

A fordítás egyáltalán nem él ezzel a képpel, így tulajdonképpen azt is mondhatnánk, hogy a magyar szöveg nem metaforikus. Kövecses (2007: 144) úgy említi ezt az esetet, mint ahol a felszínen valóban nem minősül metaforának a fordítás (itt ő is fordítási, nem pedig kontrasztív nyelvészeti példával dolgozik), azonban mélyebb rétegekben fellelhető a metaforikus jelleg. A létrejött kifejezés ugyanis, bár sokkal kevésbé képszerű, és a jármű-metafora egyediségéhez viszonyítva szinte nem is látszik metaforának, szintén metaforikus kifejezés, a születés koncepciója által teszi elképzelhetővé egy mozgalom megalakulását. Ha viszont nincs szó járműről, nyilván nem lehet szó motorról sem, így a fordítónak a célnyelvi szövegben meg kell maradnia ezen a viszonylag absztraktabb síkon. A figuratív jelentés így megegyezik a két szövegben, a fogalmi metaforák azonban csak egy általánosabb síkon (–, –, +, – (+)).

- (9) ... puisqu'ils **forgent** au jour le jour une politique flamande, wallone ou francophone **au sein de** l'entité fédérée correspondante.

... hiszen nap nap után flamand vagy vallon politikát **folytatnak** a különböző szövetségi intézményekben.

A fenti mondatban újra feltűnik a már elemzett *au sein de* metafora, mely a francia cikkben még számos alkalommal előbukkan, mivel a francia írott nyelvben elterjedt kifejezésnek számít. A fordító azonban a már említett okok miatt egyszer sem élt a szó szerinti fordítás lehetőségével, ebben az esetben teljesen eltüntette, csak egy helyhatározórag maradt belőle, amely azonban metonimikus kapcsolatban áll a forrásnyelvi megfelelőjével.

A mondat állítmánya azonban az ESEMÉNYSTRUKTÚRA-rendszer egyik almetaforája: az eredetiben politikát 'kovácsolnak'. A magyarban ez a metafo-

rikus kifejezés nem kapcsolódik ehhez a fogalmi metaforához (inkább a szerencsét szoktuk „kovácsolni”), így teljesen indokolt a kihagyása. A fordító talán választhatott volna valamilyen más metaforikus kifejezést, de inkább a nem-metaforikus mellett döntött, mely azonban ugyanazt jelenti (–, –, +, –).

- (10) ... s'il n'existait différents facteurs qui **poussent** à des évolutions plus **profondes**.
... ha nem lennének olyan tényezők, amelyek **mélyebb hatású** folyamatokat **generálnak**.

A francia mondatban a *poussent* szóalak 'lökni, taszítani' jelentésű ige, ezt a *generál* igével fordították, és szerepel még egy betoldás: a 'mélyebb'-ből *mélyebb hatású* lett.

Mindkét esetben köthető a választás – mint az az eddigiekben is megfigyelhető volt – AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK GÉPEK fogalmi metaforához. Csakhogy az eredetiben ezek a bizonyos tényezők mechanikusan mozognak, a fordításban pedig már egy olyan ige szerepel, mely inkább a modern berendezésekhez, számítógépekhez köthető. Ugyanannak a fogalmi metaforának két különböző irányú kiterjesztéséről van szó tehát. A figuratív jelentés így tulajdonképpen megegyezik, csak más aspektusból, más koncepción keresztül van megvilágítva (–, –, +, +).

- (11) Un autre facteur d'instabilité **réside** dans une deuxième caractéristique du fédéralisme belge...
Az instabilitás egy másik tényezője a belga föderalizmus második legdöntőbb jellemzőjében **rejlik**...

Az eredetiben a tényezők nem rejlenek, hanem 'valahol székelnek'. Véleményem szerint itt egy olyan kivételes esettel találkozhatunk, mikor a célnyelvi metaforikus kifejezés képszerűbb, mint a forrásnyelvi, bár ez is erősen konvencionizált. Ebben az esetben AZ ÁLLAPOTOK HELYEK-metafora más-más felszíni megvalósulásáról van szó. A szövegben említett tényezők és jellemzők absztrakt fogalmainak egymáshoz való viszonyát úgy tudjuk felfogni, ha a térben képzeljük el őket, ez viszont a célnyelvi szövegben másként realizálódik. Az azonos fogalmi metafora és figuratív jelentés különböző megvalósulásairól beszélhetünk tehát (–, –, +, +).

- (12) Le fédéralisme belge est un **chantier périodiquement relancé**...
A belga föderalizmus **időközönként előrehalad**...

Ez a metafora azért fontos, mert a forrásnyelvi szöveg címében is megtalálható. A francia *chantier* szó 'műhelyt' vagy ennek metonimikus leképezéseként 'munkálatokat' jelent. Ez a mondat visszautal a címben már megjelenített metaforikus képre, így teremt meg egyfajta kohéziót cím és szövegtest között. A magyar fordításból ez a kép (mely A KOMPLEX RENDSZER-metafora egyik almetaforája) teljesen kimarad – igaz, a címből is. Csak az ESEMÉNYSTRUKTÚRA-metafora, a

haladás képzete marad (A VÁLTOZÁS MOZGÁS), a föderalizmus absztrakt entitása nincs képileg megjelenítve. A szó szerinti jelentésben van némi különbség, melyet a francia passzív szóalak is hangsúlyoz: ott inkább újraindításról, míg a magyarban önálló haladásról van szó.

A magyar mondatnak így nincs akkora képi ereje, bár szemantikailag ez nem okoz gondot, a megértést nem hátráltatja, mégis jóval egyszerűbb, általánosabb leírásról van szó, mint az eredetiben. Az utóbbi metafora tehát a négy szempont szerint: –, –, +, +.

- (13) Les francophones veulent **prendre le temps** d'une négociation prudente...

A franciaajkúak **időt akarnak nyerni** az óvatos tárgyalásokhoz...

Ebben az esetben egy sajátos jelenségről van szó, hiszen itt tulajdonképpen nemcsak a szóalak, a szó szerinti jelentés, de a nyelvi kifejezések mögötti fogalmi metafora is különbözik. Véleményem szerint itt tulajdonképpen fordítói pontatlanságról van szó, hiszen a francia kifejezés magyar megfelelője 'időt szakítani valamire', mely akár a célnyelvben is alkalmazható lenne.

A különbség szövegszinten nem okoz megértésbeli gondot, ha viszont csak a mondategységet vizsgáljuk, más megvilágításba helyezi az eseményeket. A nyelvi kifejezések mögött meglévő fogalmi metafora sem ugyanaz, és tulajdonképpen ez okozza a szemantikai eltérést is, hiszen a franciában inkább AZ IDŐ TÁRGY, míg a magyarban AZ IDŐ PÉNZ koncepció rejlik a felszín mögött (–, –, +, –) (vö. Kövecses 2007:134-135).

- (14) ... les partis francophones souhaitent majoritairement en **rester** là.
... a frankofón pártok többsége **meg szeretne állni**.

Itt mindkét esetben A HALADÁS MOZGÁS-metafora egyik almetaforájáról van szó. Míg viszont az eredetiben 'maradni' szeretnének, addig a magyarban ez a cselekvés más jellegű, egy eddigi haladás végén akarnak megállni (–, –, +, +). A figuratív jelentés nyilvánvalóan ugyanaz marad, ez azonban más-más módon van leképezve a forrástartományból.

- (15) La demande d'une plus grande autonomie pour les entités fédérées n'**émane** plus des différentes Communautés...

A szövetségi országrészek nagyobb autonómiájára irányuló követelés már nem az összes közösségtől **származik**...

Az eredeti kifejezés jóval képszerűbb, mint a fordítás: 'árad, áramlik, sugároz' az ige szó szerinti jelentése. A *származik* ugyan szintén metaforikus nyelvi kifejezés, de jóval kevésbé képi, mint a francia metafora, a kifejezés teljesen konvencionális (–, –, +, +). Itt is megfigyelhető tehát egyfajta lexikai egyszerűsödés.

- (16) Selon eux, elles reviennent à **briser** les flux financiers de solidarité nord-sud...

Szerintük ezek teljesítése odavezethet, hogy **elvágnák** az észak-déli szolidaritás pénzügyi csatornáját...

Itt is, mint a legtöbb esetben, ugyanannak a fogalmi metaforának (A NEHÉZSÉGEK AKADÁLYOK) különböző nyelvi kifejeződéseiről van szó. Az eredetiben az 'eltörni, megrepeszteni' ige fejezi ki a nehézség jellegét, a magyarban ez egy másik, de hasonló jelentésű ige segítségével történik. A szó szerinti jelentés így más lesz, más kép segíti a megértést, de a figuratív jelentés ugyanaz, és a fogalmi metafora is azonos (–, –, +, +).

- (17) Ces exigences flamandes **sont ravivées** aujourd'hui par un sentiment de singularité économique.
Ezeket a flamand követeléseket napjainkban **felerősíti** a gazdaság egyediségének érzete.

A két mondat metaforikus kifejezései közt elsősorban fokozatbeli a különbség: az eredetiben 'újjáéledésről', a célnyelviben csak felerősödésről van szó, a fogalmi metafora azonossága mellett (A CSELEKVÉS INTENZITÁSA A MOZGÁS INTENZITÁSA) (–, –, +, +).

- (18) ...**au moment où** les **tensions** linguistiques sont **au plus haut**,...
...amikor a nyelvi **ellentétek** a **legélesebbek** voltak, ...

A francia mondatban a 'nyelvi feszültségek a legmagasabbak voltak'. Magyarul ez a kifejezés ebben a formában nem létezik, bár a feszültség-metafora nálunk is használatos. A fordító nem ezzel élt, hanem egy konvencionális megoldással, az *éles ellentétek* a magyar sajtónyelv gyakran használt metaforikus kliséje (ez elmondható a francia kifejezésről is a saját kontextusában).

A két kifejezés átvitt értelme tehát ugyanaz, és a fogalmi metafora is (a NEHÉZSÉGEK AKADÁLYOK) (–, –, +, +).

- (19) **Du côté** flamand, la volonté de **mener** une politique autonome, en Flandre comme à Bruxelles...
A flamandok önálló politikát szeretnének **folytatni** Flandriában és Brüsszelben...
Du côté wallon, la volonté de **répondre** à la situation nouvelle dans laquelle **s'est trouvée** la Wallonie **à partir de** 1960.
A vallonok pedig **reagálni** akarnak arra az új helyzetre, amelybe Vallónia 1960 **után került**.

Itt két mondatot is idéztem teljes egészében, hogy még nyilvánvalóbbá váljék az, mennyire metaforizált még a legegyszerűbbnek tűnő nyelvi kijelentés is. A két mondat párhuzamos szerkezetű, bár a magyar változatban ez nem annyira feltűnő, mivel a mondatkezdő, retorikai anaforaként szolgáló metaforák ('flamand oldalról', 'vallon oldalról') eltűntek, és így ez a metafora teljes egé-

szében kimarad a célnyelvi szövegből. A többi jelen van, némelyik szó szerinti jelentéssel, és fogalmi síkon is megegyezik egymással a két szöveg.

- (20) Une des caractéristiques du fédéralisme belge est qu'il **est construit sur** une différenciation interne (et non **sur** une unification d'Etats initialement indépendants)...

A belga föderalizmus egyik jellegzetessége éppen az, hogy itt belső elkülönülésről (nem pedig eredetileg független államok egyesítéséről) **van szó...**

Az utolsó példa szintén egy metafora kihagyása. A forrásnyelvi szövegben 'a belga föderalizmus belső elkülönülésre van fölépítve', mely AZ ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK ÉPÜLETEK koncepciójának nyelvi megjelenítése, és az előző alfejezetbe is beillett volna. Itt azonban inkább az építésről mint cselekvésről, tehát egy komplex rendszer megalkotásáról mint eseménysorról van szó, ezért hagytam itt. A célnyelvi szövegben viszont egyik aspektus sem jelenik meg, az épület-metafora teljes egészében eltűnik, és egy teljesen semleges, csak nagyon mély szinten metaforikus kifejezés veszi át a helyét. A mondat képi jellege így teljesen elvész, lexikailag semlegesebbé válik.

5. Eredmények, konklúzió

Az előbbieken elemzett példák talán nem elegendők egy kvantitatív vizsgálathoz, de egy olyan empirikus alapú kvalitatív elemzéshez, melyben csak egy konkrét szövegben megfigyelhető tendenciákról van szó, már le lehet vonni belőlük adekvát következtetéseket.

Mindkét metaforarendszer vizsgálata során nyilvánvalóvá vált, hogy fordítás közben a metaforák egy része – amennyire a két nyelv grammatikai, szemantikai szerkezete és kulturális kontextusa megengedi – változatlanul átkerül a célnyelvbe, amennyiben ott megtalálható az adott fogalmi metafora megfelelő nyelvi kifejezése (ez az esetek többségében így történt).

Amikor viszont valamilyen okból nem ment (vagy mehetett) végbe az átvitel, a fordító olyan stratégiákat alkalmazott, melyeknek során a szöveg legtöbbször a lexikai általánosodás irányába mozdult el, így az előzetesen felvetett hipotézis igazolódni látszik.

A Kövecses által javasolt szempontok alapján végzett elemzés eredményeinek összegzése után elmondható, hogy az első szempont, a szóalakok egyezése egy esetben sem következett be. Ez azonban a két nyelv eltérő struktúrájából adódik, tehát az esetek túlnyomó részében egyszerű grammatikai okokra vezethető vissza.

A második szempont, a szó szerinti jelentés vizsgálata viszont gyakori eltéréseket mutatott (húsz esetből tizenhét). Ennek okai azonban nem mindig egyértelműen magyarázhatók.

Az elemzés előtt leszögeztem, hogy főleg azokkal a példákkal fogok foglalkozni, melyek láthatóan gondot jelentettek a fordítás során, vagy legalábbis valamilyen érdekes megoldást szültek. Így sok olyan eset kimaradt, melyben a

metaforikus nyelvi kifejezés szó szerinti jelentését is sikerült átvinni. Ezek általában azok a metaforák voltak, melyek erősen konvencionizáltak, és az adott szövegműfajban és kulturális közegben széleskörűen használatosak. Az elemzés azonban azt mutatja, hogy gyakran előfordultak olyan esetek is, mikor a két kifejezés ilyen szempontból is eltért. Ez a jelenség ott vált érdekessé, ahol egyébként az adott fogalmi metafora megtalálható mindkét nyelvben.

A jelenség egyik oka az lehetett, hogy az adott nyelvi kifejezés nincs meg a célnyelvben, ezért vagy egy másik metaforikus kifejezéssel, vagy egy nem-metaforikus megfeleltetéssel ment végbe a fordítás. A változtatás oka tehát a két nyelvben megtalálható azonos fogalmi metafora különböző szintű és jellegű strukturáltsága volt.

Még érdekesebb volt azonban az a néhány példa, melyben az adott nyelvi kifejezés szintén megtalálható volt a célnyelvben, a fordító mégsem élt ezekkel, hanem szintén az előbb említett lehetőségek egyikét választotta. Ennek oka már nehezebben kikövetkeztethető, valószínűleg gyakran a fordító szubjektív döntése volt az alapja.

Néha fel lehetett fedezni a két kifejezés között bizonyos stilisztikai különbségeket, melyek arra indíthatták a fordítót, hogy kihagyja az általa szövegidegennek érzett metaforát. A műfaji hagyományok is bizonyára szerepet játszottak ezekben a döntésekben. Nemegyszer tetten lehetett érní a fordító orientálódását a konvencionálisabb, a sajtónyelvre jellemző kifejezések felé, az egyéni, különös megoldásoktól való idegenkedést. Tekintve, hogy egy olyan cikkről van szó, amelyben elsődlegesen az információátadás és bonyolult folyamatok átláthatóvá tétele volt a cél, ez a törekvés talán igazoltnak is tűnik.

Ritkán fordult elő az, hogy az egyes kifejezések átvitt, figuratív jelentése is nagymértékben eltért volna, hiszen ez magát a szemantikai tartalmat befolyásolta volna. Erről az esetről a szempontok forrása (Kövecses 2007: 144) is csak irodalmi példákat említ. Mivel itt nem erről, hanem tartalomközpontú szöveg átadásáról volt szó, ennek az aspektusnak a szem előtt tartása volt a fordító láthatóan legfontosabb feladata a metaforafordítások terén is. Ez az aspektus csak akkor mutatott különbségeket, mikor a metaforikus kifejezés egésze kimaradt, és nem-metaforikus szövegegység sem lépett a helyébe.

Nem gyakran – hiszen nincsenek nagy kulturális különbségek a két nyelv metaforarendszere között –, de előfordult az az eset is, hogy a két mondatban eltért a nyelvi kifejezések alapjaként szolgáló fogalmi metafora. Ennek azonban nem elsősorban az volt az oka, hogy az adott fogalmi metafora nem létezik a célnyelvben, hanem ilyenkor inkább az játszódot le, hogy a fordító a metaforikus képalkotás egészét helyettesítette egy általában nem-metaforikus kifejezéssel, az előbb leírt indokok egyikének alapján (az általam elemzett húsz mondatban ötben volt erre példa).

Olyan esetet nem nagyon találtam, melyben a forrásnyelvi nem-metaforikus kifejezés helyett a célnyelviben felbukkant volna egy metafora. Ez is és az eddigiek is alátámasztani látszanak azt a hipotézist, miszerint a metaforafordításban éppúgy, mint a fordítás más síkjait tekintve, lejátszódik a már sokszor elemzett grammatikai explicitáció mellett egyfajta lexikai neutralizáció (mivel a metaforizáltság elsősorban a szöveg lexikai oldalát érinti).

Ennek oka nem a célnyelv lexikai (metaforikus) hiányosságaira, hanem inkább a fordítóknak a két szöveghez való viszonyulására vezethető vissza.

Ezzel kapcsolatban szeretném hangsúlyozni azt a megállapítást is, hogy következtetésem semmiképpen sem a francia és a magyar metaforarendszer egészére vonatkoznak. Hiszen valószínűleg ugyanez lett volna az elemzés eredménye, ha a forrásnyelvi szöveg a magyar és a francia a célnyelv. Ennek az általános fordítási tendenciának a meglétét nyelvpártól függetlennek feltételezik, és úgy gondolom, sikerült megállapítanom, hogy ebben az esetben ez be is következett. Az összehasonlítás tehát nem a két nyelvi rendszerre (vagy metaforák esetében a két fogalmi rendszerre), hanem két konkrét szövegre irányult. Azt is meg kell említenem, hogy az elemzés néhány aspektusa, pl. a metaforák konvencionáltsági fokának megállapítása végtére is szubjektív megállapítás, így néha nem tudtam kizárni a vizsgálatból ezt a tényezőt sem.

Irodalom

- Klaudy K. 1999a. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
 Klaudy K. 1999b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
 Kövecses Z. 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
 Kövecses Z. 2007. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: University Press.
 Mounin, G. 1963. *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.
 Tabakowska, E. 1993. *Cognitive Linguistics and Poetics of Translation*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
 Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.
 Levý, J. 1965. Will Translation Theory be of Use to Translators? *Übersetzen*. Frankfurt: Athenäum Verlag.

Források

- Coorebyter, Vincent de. Un fédéralisme belge en perpétuel chantier. *Le Monde Diplomatique*, Novembre 2007. LIV./644.
 Coorebyter, Vincent de. A belga föderalizmus kérdőjelei. Meddig tartható egyben a gazdag Flandria és a kínlódó Vallónia? Ford.: Ferwagner Péter Ákos. *Le Monde Diplomatique*, 2007. november. II./11.